

רבי משה בן נחמן

הרמב"ן, שהכניס את סודות הקבלה אל פירוש התורה "על דרך האמת", ועלה בזקנתו לבנות את ירושלים החרבה

יש יהודים רבים שאינם יודעים דבר על הקבלה, ובכל זאת שמעו את שמו. כל מי שלומד חומש עם מפרשים, פוגש אותו בכל פרשה. כל מי שלומד גמרא, פוגש את חידושיו. וכל מי שהתפלל אי פעם בבית הכנסת העתיק ברובע היהודי בירושלים, עמד במקום שקרוי על שמו. זה הרמב"ן, רבי משה בן נחמן מגירונה, שהכניס את סודות הקבלה אל תוך פירוש התורה עצמו, בשקט, במילים ספורות: "על דרך האמת".

הוא היה פוסק, פרשן, רופא, משורר ומקובל. הוא עמד לפני מלך אראגון והגן על אמונת ישראל ברבים. ובזקנתו עזב הכל, את ביתו, את בניו ואת תלמידיו, ועלה לירושלים החרבה כדי לבנות בה בית כנסת. ואת כל זה עשה איש אחד, בלב אחד.

הילד מגירונה

הרמב"ן נולד בעיר גירונה שבקטלוניה, בערך בשנת ד'תתקנ"ד (1194). בשפת המקום קראו לו "בונאסטרק סה פורטה", ובעולם נקרא "נחמנידס". בן דודו היה רבנו יונה גירונדי, בעל "שערי תשובה". שני בני משפחה אחת, ושניהם האירו את כל הדורות.

הוא למד אצל שני רבנים גדולים. הראשון, רבי יהודה בר יקר, היה מתלמידי בעלי התוספות, והרמב"ן מזכיר אותו פעמים רבות בספריו בתואר "מורי". השני, רבי נתן בן רבי מאיר, למד בצעירותו אצל הרב"ד בעל ההשגות. כך נפגשו אצל הנער מגירונה שתי דרכי הלימוד הגדולות של אותו דור: עמקות התוספות שבצרפת, וגדולת חכמי פרובאנס.

ולפרנסתו עסק ברפואה. תלמידו הרשב"א ותלמידו רבי יצחק דמן עכו מעידים על כך. הוא ריפא את גופם של בני עירו, ולימד את נשמתם.

נער שמגן על רבותיו

כבר בגיל שבע עשרה בערך חיבר את חיבורו הראשון: השלמה להלכות הרי"ף, בתחומים שהרי"ף לא כתב עליהם. ובשנים שאחר כך כתב את "מלחמות ה'", שבו הגן על דברי הרי"ף מפני השגות בעל המאור, ואת "ספר הזכות", שבו השיב על השגות הראב"ד על הרי"ף. ובספר הזה, כשהוא עונה לראב"ד, הוא כותב באימה ובחרדת קודש, ובלשון רכה בהרבה.

יש כאן משהו יפה. נער צעיר, שמרגיש שרבותיו הראשונים של ספרד, הגאונים והרי"ף, צריכים מגן, והוא קם ומגן עליהם. לא מתוך חוצפה, מתוך נאמנות. הרמב"ן ידע לחלוק, אבל תמיד מתוך כבוד. ומי שיודע לכבד את רבותיו, יודע גם לכבד את הדורות שיבואו אחריו.

וגם כשפרצה בדורו מחלוקת קשה סביב ספרי הרמב"ם, הרמב"ן ניסה לעשות שלום. הוא כתב לחכמי צרפת בכבוד גדול, ביקש מהם לבטל את החרם, והסביר כמה גדולה תרומתו של הרמב"ם לעם ישראל. הוא היה איש של אמת, ואיש של שלום.

על דרך האמת

הספר שבזכותו הרמב"ן נמצא בכל בית יהודי הוא פירושו לתורה. הוא כתב אותו בספרד, ובסוף ימיו, בארץ ישראל, חזר אליו, תיקן והוסיף. בהקדמה הוא פותח במילים שמגלות את לבו:

"אבל מה אעשה ונפשי חשקה בתורה. והיא בלבי כאש אוכלת בערה"

הקדמת הרמב"ן לפירושו על התורה

وهو מספר שם גם בשביל מי הוא כותב. לא בשביל חכמים גדולים דווקא, אלא כדי "להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות, הקוראים בסדרים בשבתות ובמועדים, ולמשך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים".

תחשבו על זה. גאון הדור, שידע את כל סודות התורה, יושב וכותב פירוש בשביל יהודים עייפים. יהודים שעובדים קשה כל השבוע, שסובלים מן הגלות, ושבשבת יושבים עם החומש. והוא רוצה לתת להם קצת נחת, "קצת דברים נעימים". זו אהבת ישראל של גדול בתורה.

ובתוך הפירוש הזה, פה ושם, מופיעות המילים "על דרך האמת". אלה רמזים לסודות הקבלה. למשל, בפסוק הראשון של התורה הוא כותב שאם תבין את סוד המילה "בראשית", תדע ש"על דרך האמת, הכתוב יגיד בתחתונים וירמז בעליונים". כל סיפור בתורה מספר על העולם הזה, ובאותו זמן רומז לעולמות העליונים. ובהקדמה הוא מגלה עוד יסוד גדול:

"עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כלה שמותיו של הקב"ה"

הקדמת הרמב"ן לפירושו על התורה

המילים של התורה, כשמחלקים אותן אחרת, הן שמות קדושים. ולכן, הוא מסביר, ספר תורה שחסרה בו אות אחת פסול, אף על פי שבפשט המילה לא השתנתה.

אבל הרמב"ן גם הזהיר. הוא כתב שאין לנסות להבין את רמזיו בשכל לבד, כי "לא ישגו דברי ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה, זולתי מפי מקבל חכם לאזן מקבל מבין". הסוד עובר מפה לאוזן, מרב לתלמיד. וכך באמת הגיע אליו: רבי מנחם רקנאטי מתאר את שלשלת הקבלה שעברה מן הראב"ד אל בנו רבי יצחק סגי נהור, ממנו אל רבי עזרא ורבי עזריאל בגירונה, עירו של הרמב"ן, "ואחריהן נמשכה להרמב"ן ז"ל".

יסוד התורה כולה

ויש בפירושו משפט אחד שכדאי שכל יהודי יכיר. בפרשת בא, אחרי שהוא מסביר למה כל כך הרבה מצוות הן "זכר ליציאת מצרים", הוא כותב שהניסים הגדולים באים ללמד אותנו על הניסים הנסתרים:

”שאינן לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם”

רמב”ן, שמות יג, טז

כל יום שאנחנו קמים בבוקר, כל פרנסה, כל רפואה, כל מה ש”קורה לנו”, הוא נס נסתר. הקב”ה מנהיג את עולמו בכל רגע. מי שמבין את זה, חי חיים אחרים.

לפני המלך

בשנת ה’כ”ג (1263) כפה מלך אראגון, חיימה הראשון, על הרמב”ן להשתתף בוויכוח פומבי בברצלונה, מול מומר שניסה להוכיח מדברי חז”ל את אמונתו. הוויכוח התקיים בארמון המלך, לפני השרים וראשי הכנסייה, במשך ארבעה ימים בחודש יולי.

הרמב”ן קיבל רשות לדבר בחופשיות, וענה בחכמה ובאומץ, בלי לפחד. הוא הראה שאי אפשר להוציא מדברי חכמי ישראל דבר שהם עצמם לא האמינו בו, ועמד על אמונת ישראל בגאולה. המלך עצמו נהג בו בכבוד, ובסוף נפרד ממנו באהבה, נתן לו שלוש מאות דינרים ושלח אותו לשוב לעירו בשלום.

אבל כעבור כמה שנים, יוזמי הוויכוח לא הניחו לו, והשיגו נגדו דרישה להעמידו לדין. בשנת ה’כ”ז (1267), כשהוא כבן שבעים ושלוש, יצא הרמב”ן מספרד.

העלייה לירושלים

היו שאמרו שיצא מספרד מפני הרדיפה. אבל הרמב”ן עצמו, בדרשה שדרש בעכו בראש השנה, אמר שהדבר שהוציא אותו מארצו, שגרם לו לעזוב את ביתו ואת נחלתו ולהיפרד מבניו ומבנותיו, היה הרצון שנשמתו תנדוד בחיק אמה. ארץ ישראל הייתה בשבילו כמו אמה.

והוא אהב את הארץ אהבה עמוקה גם קודם. בפירושו לתורה, על הפסוק ”ושממו עליה אויביכם”, הוא כותב:

”היא בשורה טובה משרת בכל הגליות, שאין ארצנו מקבלת את אויבינו”

רמב”ן, ויקרא כו, טז

כלומר, הארץ מחכה לבניה. כל העמים ניסו ליישב אותה, והיא נשארה שוממה, כמו אם שאינה מוכנה לקבל זרים במקום ילדיה.

הרמב”ן הגיע לירושלים בתשעה באלול, ונשאר בה עד אחרי יום הכיפורים. באגרת ששלח משם לבנו ולבני ביתו הוא מתאר עיר חרבה כמעט לגמרי. הוא כותב שגדולה העזובה, ושכל מקום שקדושתו גדולה יותר, חורבנו גדול יותר, וירושלים חרבה מכולן. יהודים כמעט לא נשארו בה.

אבל הרמב”ן לא התייאש. הוא אסף את היהודים המעטים שמצא, ומצא בית חרב בנוי בעמודי שיש ובכיפה יפה, ועשו אותו לבית כנסת. הם שלחו לעיר שכם להביא משם ספרי תורה שהוברחו מירושלים בימי הצרות. והוא כותב שרבים באים לירושלים מדמשק, מארם צובה וממצרים, לראות את מקום המקדש ולבכות עליו.

בית הכנסת הרמב”ן ברובע היהודי בירושלים

בית הכנסת הקרוי היום ”בית הכנסת הרמב”ן” עומד ברובע היהודי בעיר העתיקה, ונחשב לבית הכנסת הרבני העתיק ביותר ברובע. יש אומרים שזה המקום שבו ייסד הרמב”ן את בית הכנסת שלו, ויש סוברים שבית הכנסת

המקורי עמד בהר ציון, וממנו עבר המניין לכאן בדורות שאחריו. אבל השם נשאר, והתפילה נמשכת. במשך דורות רבים נסגר המבנה ושימש למטרות אחרות, ואחרי מלחמת ששת הימים שוקם ונפתח מחדש, בדיוק שבע מאות שנה אחרי עליית הרמב"ן. ועל אחת מכותרות העמודים נמצאו חרותים שמות שלושת האבות: אברהם, יצחק ויעקב.

אני חושב על הרגע הזה. איש זקן, כבן שבעים ושלוש, שהשאיר מאחוריו כבוד, תלמידים ומשפחה, עומד בין חורבות ירושלים. כל מה שהוא רואה זה שממה. ובמקום לבכות ולחזור, הוא מחפש בית חרב, מנקה אותו, שולח להביא ספרי תורה, ופותח בית כנסת. כל מי שמתפלל היום בירושלים, ממשיך את התפילה שהוא התחיל.

אגרת לבן

מארץ ישראל כתב הרמב"ן אגרות לבניו שנשארו בספרד. האגרת הנודעת בשמו, "אגרת הרמב"ן", נדפסה בסידורים ובספרי מוסר, ונכנסה לספרים כמו "ראשית חכמה" ו"שערי קדושה". היא פותחת במילים "שמע בני מוסר אביך", ומיד אחר כך:

"תתנהג תמיד לדבר כל דברייך בנחת, לכל אדם ובכל עת, ובזה תנצל מן הכעס, שהיא מדה רעה להחטיא בני אדם"

אגרת הרמב"ן

והאגרת ממשיכה ומלמדת שמי שניצל מן הכעס, עולה למידת הענווה, ומן הענווה ליראת שמיים. ויש בה משפט שכל אחד מאיתנו יכול לקחת לעצמו: "וכל אדם יהיה גדול ממך בעיניך". ובסוף היא מבקשת מן הבן: "תקרא האגרת הזאת פעם אחת בשבוע ולא תפחת". עד היום יש רבים שקוראים אותה כל שבוע.

ונשמרה גם אגרת אחרת, ששלח הרמב"ן מארץ ישראל לבנו שעמד בחצר המלך בקשטיליה. אב זקן, רחוק מאוד, כותב לבנו שחי בין שרים ומלכים, ומבקש ממנו לשמור על קריאת שמע, על התפילה ועל קריאת הפרשה

”בני בכל עת תזכור אותי ותהיה דמות דיוקני לנגד עיניך לא תסור מלפניך”

אגרת הרמב”ן לבנו בקשטיליה

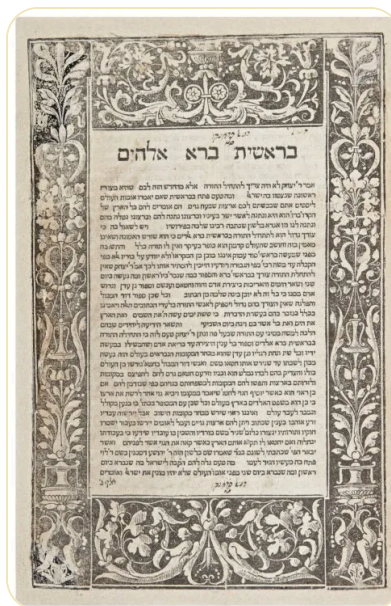
כמה געגוע יש במשפט הזה. אבא שיודע שאולי לא יראה את בנו עוד. הוא לא כותב לו על כבוד ולא על כסף. הוא מבקש רק דבר אחד: שבכל רגע של ניסיון, בנו יזכור את פני אביו. אני חושב שכל הורה יכול להרגיש את המשפט הזה בלב.

תלמידיו

מבית מדרשו של הרמב”ן יצאו גדולי ספרד. המפורסמים שבהם הם הרשב”א והרא”ה, ומהם יצאו הריטב”א, הר”ן ועוד, שכל לומד גמרא מכיר את שמותיהם. בתורת הקבלה המשיכו את דרכו רבי יצחק דמן עכו ואחרים, ותלמידי הרשב”א, רבי יהושע אבן שועיב ורבי שם טוב אבן גאון, כתבו ביאורים על “סודות הרמב”ן” שבפירושו לתורה. ובזכות סמכותו הגדולה בהלכה, הקבלה עצמה התקבלה בעם ישראל בכבוד ובאמון.

הספרים

הרמב”ן כתב בכל תחומי התורה: פירוש, הלכה, חידושים, דרשות, מוסר וקבלה. אלה חיבוריו העיקריים:

תחילת פירוש הרמב"ן על התורה, "בראשית ברא אלהים", דפוס שונצינו
בפיזארו, ה'רע"ג (1513)

פירוש הרמב"ן על התורה

פשט, מדרש, ו"על דרך האמת"

הפירוש המקיף שלו לחמשת חומשי תורה, שבו הוא מתדיין בכבוד עם רש"י ועם אבן עזרא, ושותל את רמזי הקבלה. נדפס לראשונה ברומא, והוא מן היסודות של לימוד החומש עד היום.

חידושי הרמב"ן

חידושים על מסכתות התלמוד

חיבור שבו חיבר בין דרך הלימוד של חכמי צרפת לבין דרך חכמי ספרד. מכאן התחילה ספרות "החידושים" שהמשיכו בה תלמידיו ותלמידי תלמידיו.

מלחמות ה' וספר הזכות

בהגנה על הרי"ף

ב"מלחמות ה'" הוא משיב על השגות בעל המאור, וב"ספר הזכות" על השגות הראב"ד. שניהם נדפסים עד היום על דפי הרי"ף שבש"ס.

השגות על ספר המצוות

מניין המצוות

השגותיו על ספר המצוות לרמב"ם, שבהן הוא מבאר את יסודות מניין תרי"ג המצוות. שם גם מנה את מצוות יישוב ארץ ישראל.

תורת האדם

הלכות חולים, אבלות, ושער הגמול

ספר יסוד בהלכות ביקור חולים, קבורה ואבלות. השער האחרון, "שער הגמול", עוסק בשכר ועונש, בעולם הבא ובתחיית המתים, ונדפס פעמים רבות לבדו.

דרשות הרמב"ן

תורת ה' תמימה, ודרשה לראש השנה

ארבע דרשות שהגיעו לידינו, ובהן "תורת ה' תמימה" בשבח התורה, והדרשה לראש השנה שדרש בעכו בסוף ימיו.

ספר הגאולה

חיזוק האמונה בגאולה

חיבור שבו הוא מבאר את נבואות הגאולה בתורה ובנביאים, ומחזק את לב העם בימי הוויכוחים והרדיפות.

אגרת הרמב"ן

צוואה רוחנית לבן

אגרת קצרה על הכעס, הענווה ויראת השמיים, שנכנסה לסידורים ולספרי מוסר, ונהוג לקרוא אותה פעם בשבוע.

ונשמרו בשמו גם פירוש על ספר איוב, תשובות רבות, תפילות ופיוטים, וביאורים קצרים בדרך הקבלה, כמו פירוש לספר יצירה וביאור מעשה בראשית.

הסתלקותו

את שנותיו האחרונות עשה בעכו. בשנת ה'כ"ט או ה'ל' דרש שם את דרשתו לראש השנה, ואחר כך כבר אין עליו ידיעות. הוא נסתלק בארץ ישראל בערך בשנת ה'ל' (1270), בן כשבעים ושש. יום פטירתו לא נשמר בוודאות במקורות הקדומים. על הלוח שבציון בחברון נחקק שנפטר בי"א בניסן ה'ל', ורבים נוהגים לציין בו את יום ההילולא שלו.

גם על מקום קבורתו יש מסורות שונות. המקור הקדום ביותר, מראשית המאה שאחרי פטירתו, מעיד שנקבר בחיפה, בתחתית הר הכרמל, ושם יש היום ציון לצד קברי בעלי התוספות. ויש מסורת שנקבר בחברון, סמוך

למערת המכפלה, ויש מסורות נוספות. באגרת מירושלים כתב בעצמו שפניו מועדות ללכת לחברון, להשתטח על קברי האבות ולחצוב לו שם קבר.

ציון הרמב"ן בחברון. על הלוח נחקקו דבריו מן האגרת לבנו, שפניו מועדות ללכת לחברון ולחצוב לו שם קבר

ויש בזה משהו שנוגע ללב. הרמב"ן, שכתב שארץ ישראל מחכה לבניה, זכה לשוב אליה ולהיקבר בעפרה. ואם נכונה המסורת על חברון, הוא שוכב קרוב לאבות, שעליהם כתב כל כך הרבה בפירושו, ושעליהם לימד שכל מה שאירע להם הוא סימן לבנים.

מה הוא משאיר לנו

הרמב"ן משאיר לנו פירוש על התורה שבו הפשט והסוד חיים יחד, באותו דף. הוא מלמד שאפשר להיות גאון בהלכה ומקובל, לחלוק ולכבד, לעמוד מול מלך בלי פחד, ולכתוב לבן בדמעות.

הוא מלמד אותנו לראות את הניסים הנסתרים בכל יום, ולזכור שכל התורה כולה שמותיו של הקב"ה. ומלמד אותנו לדבר בנחת, "לכל אדם ובכל עת", ולראות כל אדם גדול מאיתנו.

ויותר מכל, הוא מלמד אותנו לאהוב את ארץ ישראל ואת ירושלים, גם כשהן חרבות. לא לחכות שהכל יהיה מוכן, אלא לבוא, לנקות בית חרב, ולפתוח בו בית כנסת.

זכותו של הרמב"ן הקדוש תגן עלינו ועל כל עם ישראל, ונזכה לראות בבניין ירושלים ובגאולה השלמה, במהרה בימינו, אמן.

מקורות

הקדמת הרמב"ן לפירושו על התורה; פירוש הרמב"ן, בראשית א, א; שמות יג, טז; ויקרא כו, טז; אגרת הרמב"ן ("שמע בני מוסר אביך"); אגרת הרמב"ן לבנו בקשטיליה; אגרת הרמב"ן מירושלים; דרשת הרמב"ן לראש השנה; ספר הוויכוח; פירוש הרקנאטי על התורה, פרשת נשא.

קרדיט תמונות: הרובע היהודי העתיק בגירונה, צילום: Rafa Esteve, CC BY-SA 4.0. בית הכנסת הרמב"ן בירושלים, צילום: Djampa, CC BY-SA 4.0. ציון הרמב"ן בחברון, צילום: ד"ר אבישי טייכר, אתר פיקיוויקי, CC BY 2.5. דף מפירוש הרמב"ן על התורה, דפוס פיזארו הרע"ג, צילום: Monozigote, CC BY-SA 4.0. כולם דרך Wikimedia Commons.

המימד הנוסף • הרב יוסף ביטון שליט"א

050-590-1349 • ravbiton.com • לפניה מכובדת ולשותפות בהפצת תורת הקבלה